

הקדמה

במאמר זה אני מבקש להציג את האסכולה האפרופסימית, על היתרונות והחסרונות שלה. המאמר יעמיק בעיקרי האסכולה ויקיש מהדיון בה לדלות הדיון על גזע וצבע בישראל, אגב התייחסות למחקר על יוצאי אתיופיה.

למאמר ארבעה חלקים. הראשון עוסק בעקרונות המרכזיים של האסכולה, בשורשיה האינטלקטואליים ובמסלול ההתפתחות שלה דרך עבודותיהם של פרנק וילדרסון וג'ארד סקסטון. אציג את קריאתם ואת השימוש שלהם בכתביהן של הוגות שונות ובכתבי יסוד מתחום לימודי שחורות, ואבחן את האימוץ והפיתוח של מושג המוות החברתי, שהם שואלים מאורלנדו פטרסון. לאחר מכן אציג את הדיון הער בעיקרי האסכולה ואת הביקורות שנמתחו עליה, ובמיוחד את הביקורת של פרד מוטן, הנשען על אקזיסטנציאליזם שחור (Gordon 1997; 2023)² ומדגיש את הפן הפנומנולוגי אצל פרנץ פנון, את נקודת המבט של השחור ואת הכשלים הפנימיים שבלב המשגת החשיבה האפרופסימית.

בחלקו השני של המאמר אשען על המקרה האתיופי בישראל כדי לבחון את האסכולה האפרופסימית. כאן אציע שתי ביקורות. הראשונה מסתמכת על עבודתי האתנוגרפית, הבוחנת את תהליכי ההבניה מחדש של מוסדות ופרקטיקות תרבותיות מארץ המוצא, ואת היצירתיות והעמל המאפיינים אותם. אטען כי הנטייה המתודולוגית של חוקרים מהאסכולה האפרופסימית להתמקד בחקר אובייקטים תרבותיים כדוגמת ספרות ואמנות – ולא בחקר אנשים קונקרטיים, שבכוחם לייצר שלילה של שלילת השחור – מקשה על פיתוח הדיון לגבי החיים החברתיים המאפיינים את השחור. ביקורת זו, הרוותמת לצידה את המתודולוגיה האתנוגרפית, מצטרפת לטענותיהם של לואיס גורדון (Gordon 2023) ופרד מוטן (Moten 2013; 2018). הביקורת השנייה גורסת כי הריבוי שבמודרניות (אייזנשטדט 2010) והמקרה של יוצאי אתיופיה בישראל מדגישים את הטוטליות שחוקרים מהאסכולה האפרופסימית מייחסים למודרניות המערבית – טוטליות שהם מבקשים לחשוף, אך למעשה לוקחים אותה כמובן מאליו ובכך מחמיצים מסלולים היסטוריים ומבנים חברתיים שבהם השחור אינו נעדר קוסמולוגיה ואינו כלוא בסטטוס של מוות חברתי.

בחלק השלישי אראה כיצד היתרונות שבאסכולה האפרופסימית מנהירים כשלים שונים בשדה המחקר הישראלי העוסק בגזע, בצבע וביהודי אתיופיה, הפוגעים באפשרות להבין לעומק את התפתחות היחסים בין שחורות לאתיופיות בהקשר המקומי. אתאר את הפער שבין הדיון העשיר על גזע, צבע ושחורות בלימודי שחורות בארצות הברית, שהאסכולה

האפרופסימית היא ביטוי עכשווי ופורה במיוחד שלהם, ובין דלות הדיון בישראל. אראה כיצד מקורה של דלות הדיון הוא בכשלים אנליטיים בלב ההמשגה והשימוש בקטגוריות הצבע והגזע, כשלים ששורשיהם בבלבול בין הדומיננטיות של ארצות הברית בייצור הידע האקדמי והתרבותי הגלובלי בנושא שחורות וגזע ובין ההתייחסות לניסיון ההיסטורי האמריקאי כאל מקרה אוניברסלי, והשימוש באוצר המילים ובמודלים האמריקאיים כבארגז כלים אנליטי.

חלקו הרביעי והאחרון של המאמר הוא דיון המאגד את כל חלקיו ומשולב ברפלקציה אישית.

אפרופסימיות: עיקרי הגישה ומקורות אינטלקטואליים

אפרופסימיות היא מסגרת אנליטית ופרשנית שצמחה על יסודות החשיבה המרקסיסטית וההגות השחורה. האובייקט המרכזי שלה הוא היחסים האנטגוניסטיים והאופי המבני המאפיינים את הפוזיציה של השחור. בבסיסה ההבנה כי אנטי-שחורות מהווה חלק ממבנה העומק של הקיום המודרני, וכי הקוהרנטיות וההתפשטות הגלובלית של קטגוריית האנושי התפתחה דרך ציר המבחין בין "השחור" ל"אנושי". מכאן גם היחס הפסימי שבבסיס האסכולה כלפי כוחן של פרדיגמות ביקורתיות העוסקות ביחסים ובקטגוריות העומדים על ומתאפשרים דרך הסדר החברתי שנוצר דרך ההנגדה בין השחור לאנושי.³

את ניצני האסכולה האפרופסימית אפשר לזהות כבר בשנות התשעים באוניברסיטת קליפורניה שבברקלי. בתקופה זו חוקרים וחוקרות כדוגמת פרנק וילדרסון, ג'ארד סקסטון, זאכריה אימאן ג'קסון, והמשמעותית שבהם – ההיסטוריונית וחוקרת התרבות סעידה הרטמן, דנים ביחסים האנטגוניסטיים בין ה"אנושי" ל"שחור". ב-1997 הרטמן פרסמה את ספרה פורץ הדרך *Scenes of Subjection* (Hartman 1997), שהציב תשתית תיאורטית חדשה לדיון בהשפעותיו הנמשכות של מוסד העבדות על חייהם של שחורים בארצות הברית מאז פירוקו הפורמלי ועד ימינו. הרטמן, שאמנם אינה מזדהה כאפרופסימית, טבעה את המונח אפרופסימיות בריאיון שערך איתה פרנק וילדרסון (Hartman and Wilderson 2003). מונח זה שימש קבוצת חוקרים צעירה כדי לאסוף יחדיו תובנות תיאורטיות ופוליטיות של הוגות והוגים שחורים מתקופות ומתחומים שונים ולחברן לכדי אסכולה מובחנת שטענתיה הסטרוקטורליות מרחיקות לכת.

3 זהו פירושו של ה"פסימי" באפרופסימיות, המבוסס על הגותו של אנטוניו גרמשי – "הפסימיות של האינטלקט" – בנוגע ליכולת של אסכולות ליברליות להתמודד עם יחסי ניצול מעמדיים (Antonini 2019; Wilderson 2020).

בחורבן העולם ננוחם: קווי המתאר של הפריזמה האפרופסימית

כיום עוברת קיום השחור כזהות חברתית־תרבותית היא דבר מובן מאליו, כך שבתוכנית הטריוויה הישראלית המרדף יכולה להופיע כבר בשלב הראשון השאלה "איזו זמרת שחורה שרה את 'I Will Always Love You' בשנות התשעים".⁴ אך בקנה מידה היסטורי, מדובר בתופעה חדשה. התגבשות השחור כקטגוריית זהות התרחשה דרך טרנספורמציות מבניות ותרבותיות בקנה מידה גלובלי – הקולוניזציה האירופית, סחר העבדים הטרנס־אטלנטי, הקפיטליזם המודרני, מדינת הלאום ועוד (Omi and Winant 2014). יותר מכול, כך מדגישה הגישה האפרופסימית, המכניזם הטרנספורמטיבי שהביא לעולם את הקטגוריה החברתית של השחור הוא מוסד העבדות. טענה זו אינה חדשה, והיא משותפת לחוקרות רבות; אך הגישה האפרופסימית ממשיכה וטוענת כי מיקומו של השחור בעולם לא השתנה באופן יסודי מאז ימי העבדות. סיפור לידתו הוא סיפורו של "אובייקט בין אובייקטים אחרים" (פנון 2004, 83).

כדי להבין נקודה זו היטב, עלינו לחזור אל התפיסה השגורה לגבי התפתחותה של קטגוריית השחור. לפי הגישה הרווחת, תהליך האמנציפציה שהחל עם התפרקות מוסד העבדות במאה התשע־עשרה כלל סובייקטיפיקציה; מי שהיו עבדים שחורים הפכו מאובייקטים שמקומם לצד חיות המשק וכלי העבודה לסובייקטים ולחברים חדשים במשפחת האדם. חברות זו הייתה מוכתמת ומוכפפת, אך היא בכל זאת הייתה שינוי פרדיגמטי במיקומם החברתי. הסובייקט החדש, השחור, אמנם סומן עדיין דרך הגוף הסטיגמטי, אך כעת המיקום שלו היה במערכת מסדר אחר – הסדר הליברלי המודרני ושיח זכויות האזרח והאדם, ומתוך כך הוא הפך למקבילה מבנית לקטגוריות אחרות מוכפפות כדוגמת נשים, להט"בים, ילידים ופועלים. קטגוריית הזהות שלו חולקת דמיון לקטגוריות אחרות שמוכנות דרך הבחנות גזעיות, צבע, גוף או היסטוריה, כגון אסייתים. גם הבנת האופק האמנציפטורי של הסובייקט השחור נדונה באמצעות ארגז הכלים האנליטי והפוליטי המשמש להבנת מבנה האלימות המשמר את כפיפותו של קטגוריות דומות – גישות פמיניסטיות, אנטי־קולוניאליות או מרקסיסטיות־מעמדיות.

תיאור זה, על שלל הווריאציות השונות שלו, נתפס כמעט כמובן מאליו במחשבה הפוליטית, האינטלקטואלית ואף העממית של ימינו. אך הקריאה האפרופסימית מערערת על כך. המחקר ההיסטורי ההשוואתי המונומנטלי של אורלנדו פטרסון, המוצג בספרו *Slavery and Social Death* (Patterson 2018 [1982]),⁵ ממשיג את תופעת העבדות לא

4 שאלת טריוויה זו הופיעה בתוכנית המרדף ביום 27.11.2019.

5 ההתייחסות במאמר זה לפטרסון, המתמחה בסוציולוגיה של תרבות לצד סוציולוגיה היסטורית, תחומה לקריאה האפרופסימית בחיבורו על עבדות ומוות חברתי, ואינה כוללת דיון בתרומתו לתחומי ידע אחרים ובביקורות על ספרו. לדיון על ההשפעה הרחבה של ספרו ועל התפתחויות בתחום ראו למשל Greenland and Steinmetz 2019.

דרך ביטויים היסטוריים או אתנוגרפיים, אלא דרך ביטויים מבניים ויחסיים (relational) המנסחים את אופיו של מוסד העבדות בהקשריו השונים. לפי פטרסון, למוסד זה שלושה מאפיינים עיקריים: אלימות שאינה תלויה בהתנהגות ואשר מרחפת תמידית מעל העבד, ניכור ממורשת תרבותית ומהיכולת לקיים יחסים חברתיים בכלל ויחסי שארות בפרט, והיעדר כבוד (honor). כל אלה יחד מרכיבים את המאפיין העיקרי של סטטוס העבד: מוות חברתי. העבד אמנם מוחזק בחיים, אך מותו הפיזי עלול להתרחש בכל עת וללא קשר ישיר לחציית גבולות – מוסריים, חברתיים, פוליטיים או חוקיים – והוא נעדר הכרה בזותו האינדיווידואלית והקיבוצית. בשל כל אלה הוא מת מבחינה חברתית, מוות המקיים את הטיפוס העומד מנגד – האדון, שחירותו וכבודו מתאפשרים דרך השלילה של העבד (שם).

ספרו של פטרסון סיפק את המסד ההיסטורי והתיאורטי לחשוב מחדש את האנטגוניזם שבבסיס קטגוריית השחור, שעליו בנויה הגישה האפרופסימית. הקטגוריה נולדה מתוך התהליך הארוך של סחר העבדים באפריקה, שבמסגרתו נקרעו מיליוני בני אדם ממקום מושבם ונסחרו יחד עם סחורות אחרות בנתיבים שפנו אל שווקים חיצוניים במערב (דרך האוקיינוס האטלנטי) ובמזרח (דרך האוקיינוס ההודי). כלומר, את קטגוריית השחור הביא לעולם שיתוף פעולה גלובלי חוצה זהויות וגבולות.

השלב האחרון בתהליך היסטורי זה, התרת הזיקה הפורמלית שבין השחור ובין מוסד העבדות, התרחש עם ולצד התבססות המערך העולמי המודרני כפי שאנו מכירים אותו כיום – צמיחת הקפיטליזם, המודרניות המערב-אירופית, מדינת הלאום, תפיסות אוניברסליות שונות ולצידן הכלכלה הליברלינלית,⁶ ועוד. הצטלבות זו חסמה את הכללתו של השחור בתוך מטריצת היחסים שהכלולים בה מכוננים את עצמם כסובייקטים פוליטיים בעלי זכויות משפטיות, זהות לאומית, רכוש פרטי ועוד. הפריזמה האפרופסימית אינה עוצרת בגבולות הרקדוק הפוליטי, אלא ממשיכה ומדגישה את ההשלכות האונטולוגיות – חוסר הגישה לתשתית המאפשרת הכרה באנושי, למשל ליחסי שארות, שפה, תרבות; ובקצרה – חוסר היכולת לבנות עולמות (world making), יכולות שחולקים פרטים וקבוצות שונות, ושמגדירות את שייכותם למשפחת האדם. לא ההכרה בתוצאת הייצור היא שנעדרה, כדוגמת אי-הכרה בלשון הילידית כשפה אנושית, אלא התנאים הסימבוליים והמטריאליים לעצם הייצור – אי-הכרה ביכולתם לייצר שפה אנושית מהצד האחד, ואלמות כלפי כל ניסיון מסוג זה מהצד השני. במילים אחרות, היכולת להשמיע קול אין

6 כלכלה ליברלינלית פירושה אופן הארגון והחלוקה של אוריינטציות מנטליות ורגשיות המבנות את התשוקות והפוביות המצויות במבנה העומק המנטלי והרגשי, אוריינטציות שאינן מודעות לגמרי אך משתתפות בעיצוב הסדר החברתי ואפשר להתחקות אחרי ביטויי השפעתן בעולם. למושג זה יש זיקה ודמיון ל"מבנה הרגשות" (Williams 1977). להרחבה על הפיתוח האפרופסימי ראו Wilderson 2010.

פירושה ביטוי של שפה אנושית. תנאים ויחסים אלו בראשית היווצרות הסדר העולמי הנוכחי הציגו צורה אנימליסטית של השחור, ישות מודעת ומרגישה (sentient being) החולקת דמיון משפחתי לפרטים במשפחת החיות יותר מאשר לפרטים במשפחת האדם. במבט ראשון, נראה שזוהי הבחנה מרחיקת לכת השייכת לתקופת הבערות המערבית, ושעקבותיה עשויים להגיח בכתביהם של הוגים שתרומתם לידע האנושי ולהבנת הקיום האנושי לא ניתנת לביטול, הגל למשל.⁷ אך ההבחנה הזאת אינה מרחיקת לכת בהגות ובהכרה השחורה האמריקאית. "יש דברים שאי־אפשר שלא לדעת", מסביר קורנל וסט בהשאלה מהנרי ג'יימס, בהתייחסותו למודעות החברתית וההיסטורית הכרוכה בקיום השחור באמריקה (Stephanson 1989, 277). וכך מצביע ג'יימס בולדווין על ההקשר הסמלי והקונקרטי שעליו עומדת מודעות זו: "המכירה הפומבית היא הפלטפורמה שדרכה נכנסתי לעולם המתורבת" (Baldwin 1985, 45–46).

המודעות הזאת עומדת בבסיס האסכולה האפרופסימית, המבקשת לערער את יסודותיו של העולם שאנו מכירים. כדי לחדד את הסטטוס האונטולוגי של השחור, חוקרים באסכולה זו מקבילים בין קטגוריית השחור לזו של קטגוריה פרדיגמטית אחרת של יחסי כפיפות עם היווצרות הסדר המודרני: היליד. בניגוד ליליד ביחסים קולוניאליים, השחור אינו גרסה פגומה או נחותה של אדם, שבעמל רב ובתהליך איטי של חינוך מחדש יוכל לפשוט את תרבותו הנחותה וללבוש את זו של הכובש, כי אם אובייקט ששייך לסדר אונטולוגי אחר – אובייקט מעורר פוביה, תוצר של הכלכלה הליברלינלית של זמננו.⁸

הניתוח של פטרסון מספק לפריזמה האפרופסימית את הכלים לטעון כי ברמה המבנית, שחורות תופסת בעולם פוזיציה של מוות חברתי, וזו האמת בבסיס הקיום כשחור – אמת הנכונה גם לזמננו. האופי הקונקרטי של חוויות החיים של שחורים בעולם אינו מערער על אמת זו. חוויות אלו מלמדות על הטוטליות של החוויה השחורה, על המנעד הרחב והמגוון שלה, ועל הפוטנציאל של פרטים להשיג הכרה וערך דרך התאמות מבניות, אך לא על האמת שביסוד סדר הדברים. לפי וילדרסון (Wilderson 2010; 2020), הדבר דומה לניתוח המרקסיסטי ולהמשגת האלימות וההיגיון הקפיטליסטי: האמת לגבי הסדר הקפיטליסטי ויחסי הניצול שבבסיסו עומדת בעינה גם ביחס לפועלת במפעל נעליים בסין שמשתכרת דולר ליום ואין לה קורת גג, וגם לפרופסור גרמני המשתכר מאות דולרים ליום וחי באחוזה.

7 להרחבה בנושא ראו מאמרו של פקדה אבכה בגיליון זה.

8 Gordon 1995; 2015; Marriott 2000

האסכולה האפרופסימית: מסלול התפתחות ומקורות אינטלקטואליים

כיצד הגיעו חוקרים וחוקרות אלו למסקנות מרחיקות הלכת האלה? מפתה למהר ולהכריז כי זהו ביטוי של אופנה אינטלקטואלית עכשווית ברוחן של גישות רדיקליות שמאליות ומהפכניות. אך כפי שציינתי קודם, יסודות המחשבה האפרופסימיים מצויים בהגות השחורה האמריקאית מראשיתה. כאשר מתחקים אחר השורשים האינטלקטואליים של האסכולה, נראה כי החידוש העיקרי שלה הוא הסינתזה המקורית שהיא עושה בין טקסטים והוגים קנוניים לכדי מסגרת פרשנית פורייה, וההמשגה של שלילת "האנושי", והסדר החברתי המקיים אותו, כפעולה אתית-פוליטית שאין באמתחתה גאולה פוליטית. הגנאלוגיה האינטלקטואלית של האסכולה מראה כי אנשיה נשארו לרוב קרובים מאוד לרעיונות היסוד של החומרים הללו.

את מסלול ההתפתחות האינטלקטואלי של האסכולה אחלק לשלושה שלבים. השלב הראשון כלל קריאה מחדשת בכתבי הוגות והוגים בולטים בלימודי שחורות, ובהם סילביה וינטר, פרנץ פנון, אמה סזר, הורטנס ספילרס, דייוויד מריוט, לואיס גורדון, סעידה הרטמן ואחרים.⁹

בחיבור תרומתה של סילביה וינטר אי-אפשר להפריז, וספק אם אפשר לדמיין את התפתחות ועומק המחשבה האפרופסימית ללא כתיבתה (ראו למשל 2003 Wynter). וינטר חושבת מחדש את התפתחות האפיסטמולוגיה, המחשבה ההומניסטית והמדעית בגרסתה הטוטלית, ככזאת שכדבריו של סטיוארט הול היא מייצגת את "המערב והשאר" (Hall 2018), את סיפור התפתחות "האדם". הביקורת של וינטר צומחת מניתוח מבני של ניגודים וכינון יחסי של קטגוריות ופוזיציות. לצד הרעיונות החלוציים שלה לגבי ביקורת קטגוריות האדם והאנושי, האסכולה האפרופסימית הושפעה גם מהניתוח המבני שהיא עורכת, וזוהי צורת הניתוח המרכזית בקרב דמויות המזוהות עם האסכולה. וינטר מתארת כיצד הגבר הבורגני המערבי זוכה לייצוג יתר בדמות האדם האוניברסלי במסורת זו, אך היא אינה נשארת בגבולות המחשבה המערבית אלא ממשיכה ומערערת על קווי המתאר של "האנושי" ועל הרלוונטיות האוניברסלית שלו. לדידה, "האנושי" מגלם פוטנציאל לא ממומש, ופעולה פוליטית בקנה מידה גלובלי עשויה להביא פוטנציאל זה לכדי מימוש.

9 רשימה זו כמובן ארוכה יותר. בולט בהיעדרו הוא דו בויו, שגוף הידע שיצר במשך יותר משישה עשורים מקיף ועשיר בהבחנות מקוריות על המורשת החברתית של העברות (Du Bois 2007, 59), שבאה לידי ביטוי במנגנונים חברתיים ופוליטיים המשמרים את הגוף הכהה כ"סימן לעברות" לצד החירויות וההישגים החברתיים של אפרו-אמריקאים (שם, 69).

וינטר, יחד עם סזר ואחרים, מנסחת את הצורך בחשיבה מחודשת של מדעי הטבע כדי להיחלץ מתוצאות התפשטות של רעיון "האדם" הנושא את דמות הטיפוס המערבי. היא מבקשת מדע שיארגן מחדש את יחסינו עם העולם – האנושי והאחר – ויאפשר אופק חדש למין האנושי ולכדור הארץ. היא שואלת מפנון את מושג הסוציולוגיה כדי לחשוב על ההבניה החברתית של האונטולוגי. וכך היא מרחיבה וחושבת על הקוגניטיבי, על הביולוגי־פיזיולוגי ועל היחסים הבסיסיים שמהם עשויים "אנשים" – משטרי ביופוליטיקה המעגנים תפיסות יסוד כדוגמת "המין האנושי" על גבולותיו, והמאפשרים צורות של אלימות שמתחזקות תפיסות אלו.

בניגוד להיקף ולעומק כתביה של וינטר שההוגים האפרופסימים שואבים מהם, תרומתה של ספילרס לגיבוש האסכולה היא בעיקר העושר המצוי במאמר קלאסי שבו היא מתמודדת עם המסורת הפסיכואנליטית הפרוידיאנית והפוסט־פרוידיאנית ומבקשת לחשוב את השלכות האלימות, שראשיתה בסחר העבדים והמשכה בעבדות האמריקאית, על המגדר ועל הגוף השחור (Spillers 1987). בסיסו של תהליך השעבוד, ספילרס טוענת, הוא בהפשטת השחור מכל חומר תרבותי וקוסמולוגי ובהפיכתו לאובייקט העומד מול העולם בבשרו בלבד, בעוד כלל הסובייקטים בעולם – ובראשם הסובייקט הלבן – לומדים דרכו להבין את דרגות החופש שהם זכאים להן; בשרו הסמלי של השחור מלמד אותם להעריך את החירות והקיום באי־היות שחור. וינטר, בניגוד לספילרס, שרטטה מסגרת ניתוח מבנית שבה הניגוד בין החיים והמוות הסימבוליים עיצבו תפיסות של "האדם" לאורך ההיסטוריה. בהקשר האמריקאי, השחור מסמל את המוות הסימבולי והחומרי – זה שכנגדו האנושי מקבל מובן, צורה וקואורדינטות להתמצאות בעולם.

העניין המחודש בהוגות אלו, שהוא אחת מתרומותיה של האסכולה האפרופסימית, מורכב יותר מהתייחסות מחודשת להוגות קלאסיות, שכן הוא נעשה מתוך ויכוח ער ובידור מדוקדק של כתביהן ולאור יחס עוין של הוגים בולטים אחרים כלפי האסכולה שנשענת עליהם – למשל פטרסון, שהסתייג מן האסכולה בריאיון שנערך איתו (Mineo 2018), או ספילרס, שהסתייגה אף היא, לצידו של לואיס גורדון, מהאסכולה ומהשימוש שזו עושה במחקר שלה (Soka University of America 2021). קריאה חתרנית נעשית גם בספריו של פנון, שנכנס למחשבה האפרופסימית דרך הניתוח והכתיבה הענפה של דייוויד מריוט. פנון אמנם כבר אינו יכול להגיב לכך, אבל רבים מבקרים את האסכולה על קריאה זו ומצביעים מתוך כך על הקריאה הייחודית והחדשנית בכתביו.

השלב השני בהתפתחות האסכולה כלל ניסוח ראשוני של עיקרי הפריזמה האפרופסימית ושל אופני הקריאה המחודשת בטקסטים קנוניים. את השלב הזה אפשר לתחום בשנים 2003–2010, תקופה שראשיתה בריאיון של וילדרסון עם הרטמן וסופה בפרסום ספריהם

של סקסטון (Sexton 2008), וילדרסון (Wilderson 2010) וג'קסון, שתרומתה עלתה על הכתב מאוחר יותר (Jackson 2011; 2012).¹⁰

השלב השלישי בהתפתחות האסכולה הוא התבססות המחשבה האפרופסימית באקדמיה ובשדה האקטיביזם הפוליטי עם התגברות מחאת BLM, ולנוכח התסכול ממסגרות הניתוח והפרשנות הקיימות לגבי הסבל המאפיין את חוויית החיים השחורה בארצות הברית בכלל, והניסיון לתת פשר למקרי הרצח של צעירים שחורים. מתוך כך התרחבה גם ההתמודדות האינטלקטואלית עם היבטים שונים של המחשבה האפרופסימית, שמסמנת את המעבר מהביקורות הנורמטיביות על עצם ההבחנה בין השחור לאנושי, ואף הרתיעה מעצם ההתמודדות עם הטענות מרחיקות הלכת של האסכולה.

בשלב זה הלך וגבר העיסוק בסטטוס האונטולוגי של השחור. שאלת השחורות הועתקה מדיונים שונים אל הדיון האונטולוגי. חוקרים פרסמו מחקרים המתכתבים עם היבטים שונים בקריאה האפרופסימית של קלאסיקות בלימודי שחורות, כדוגמת הקריאה האנטי-פנונית של פנון. הם לא היו מחויבים לאסכולה, ופיתחו פרשנויות ומושגים עצמאיים שנגעו לאלימות המשמרת את המשכיות המוות החברתי כמאפיין מרכזי של הקיום השחור (Sharpe 2016; Warren 2018).

לצד חוקרים אלו צומחים כיום חוקרים וחוקרות צעירים בעלי זיקה ישירה לדמויות מרכזיות באסכולה, בדרך כלל תלמידים לשעבר. הם משכללים את כלי הניתוח האפרופסימיים, משתמשים בהם לניתוח נושאים וגיאוגרפיות חדשות, ועונים לביקורות שעלו בשלב השני. דוגמאות לכך הן פטריס דאגלס וסלמווית טרפה, תלמידותיו של וילדרסון, החתומות לצידו על הערך "אפרופסימיות" באנציקלופדיה הביבליוגרפית של אוקספורד (Douglass et al. 2018).

10 בספרה (Jackson 2020) *Becoming Human*, ג'קסון מביאה את נקודת המוצא והכלים של האפרופסימיות – ערער על המעמד האונטולוגי של שחורים ועל איכות האנושיות שלהם – אל הדיון על היחסים בין החומרי, האנושי, אנימליות ושחורות, וחוקרת כיצד השיח הפילוסופי והספרותי במערב (ההומניזם המערבי) הבנה את השחור מחוץ לאנושי, לא רק כפוזיציה לימינלית שמשמרת זיקה כלשהי לאנושי אלא גם ככזו שניצבת קטגורית לצד החיות הלא אנושיות. ג'קסון נוברת בקורפוס ספרותי ותרבותי שצמח באפריקה ובפזורה בארצות הברית ובאיים הקריביים ובחנת את הניסוחים האלטרנטיביים של יחסי אדם-חיה ושל יחסי הוויה-חומר אצל הוגים והוגות שחורים. המסגרת האפרופסימית מאפשרת לה לקרוא את הקורפוס הזה לא רק בקריאה השגורה, כלומר כחלק מניסיון להתקבל למשפחת האדם, אלא גם כפרויקט עצמאי המתבסס על דחייה של ניסוחי המערב לגבי מהו אדם ואיזה סוג של יצור הוא השחור, וכניסיון לנסח עמדות שיוצאות מתוך החוויה השחורה של היחסים בין השחור לאנושי. הפריזמה האפרופסימית מעצבת במידה רבה את אופן הקריאה שלה בטקסטים, הן המערביים הן האחרים. מחקרה, שמתחיל ומסתיים בחשיבה מתוך שחורות ועל שחורות ומערער על המשמעות והרלוונטיות האוניברסלית של קטגוריות יסוד כגון "האדם" ו"האנושי", מאפשר לה להציע חשיבה מחודשת על גוף וחומר, כפי שעולה למשל מהשימוש שהיא עושה בדימוי של גמישות לעומת פלסטיות, המאפיין את הסטטוס האונטולוגי של הגוף השחור או את היחסים האתיים שבינו ובין הלא אנושי. מתוך נקודת המוצא שלפיה השחור מעולם לא היה אנושי, היא מנסחת התערבות מקורית בבני היסוד של כמה תחומים, ובהם פוסט-הומניזם והחשיבה האנתרופוקנית החדשה (אילני ואחרים 2023; בועז ואילני 2023).

ספרה של דאגלס, העומד לראות אור (Douglass [in press]), עוסק במין ובמגדר ובוחר את הסיווג המיני והמגדרי של השפחה השחורה. באמצעות דיאלוג עם הרטמן על הקשר בין אלימות מינית, נשים שחורות והיווצרות השחור בארצות הברית, דאגלס מערערת על מסגרות שגורות בלימודי מין ומגדר וטוענת כי המיקום החברתי והאופי האונטולוגי של האישה השחורה בזמן העבדות היו מחוץ להבחנות מגדריות וליחסי כוח המאפיינים את האנושי, ולפיכך אפשרו את האלימות שהופנתה כלפיהן ובה בעת גם את הקוהרנטיות של "האנושי". גם טרפה טוענת להמשכיות היחסים שראשיתם בעבדות האמריקאית. ספרה, העתיד אף הוא להתפרסם (Terrefe [in press]), בוחן את ההיבט הפסיכואנליטי ואת הכלכלה הליבידינלית המעצבים מבנים שונים של המנטלי בקרב שחורים. באותו שדה עוסק כריסטופר צ'מברלין, תלמיד לשעבר של סקסטון, המפתח קריאה ביקורתית בהיסטוריה של המחשבה הפסיכיאטרית על פתולוגיות נפשיות (Chamberlin 2018). הוא בוחן את ההמשגה והפרקטיקה הטיפולית של פסיכואנליטיקאים שחורים מן המחצית הראשונה של המאה העשרים שיצרו את מה שהוא מכנה "הקליניקה האנטי־גזענית", המדגישה את הפן הפוליטי בהיווצרותן של פתולוגיות נפשיות ובהתמודדות עימן (Chamberlin 2018). בניגוד לשלושת אלה, גאסט ברנס לא היה תלמיד של דמות מייסדת באסכולה. הוא מציע לקרוא את האנטי־שחורות בקריאה אפרופסימית שמבקרת את הדומיננטיות של המסורת הסטורקטורליסטית באסכולה, המתאפיינת למשל בהתמקדות בהיבט המנטלי ובפסיכואנליזה (Burns 2023). תחת זאת הוא מציע קריאה מתקנת ומשלימה שמדגישה את ההיבט המטריאלי בקיומו של השחור.

אחד המבקרים החדים והפורים ביותר של האסכולה בשני העשורים האחרונים הוא פרד מוטן, המתבסס במידה מסוימת על הפילוסופיה של לואיס גורדון ועל הקריאה הפנומנולוגית של גורדון את פנון. במאמריו מקיים מוטן דיאלוג ישיר עם סקסטון. הוא מחדד את המתח שבלב המשגתו של הקיום השחור כמוות חברתי, ומביא את סקסטון להתמודד עם אחד המתחים העיקריים באסכולה – הטוטליות של המונח "מוות חברתי", שאינו מצליח לתת דין וחשבון על חוסר התייחסותו לקיומם הקונקרטי של שחורים שחיים את חייהם, אוהבים, יוצרים ומעניקים משמעויות שאינן שיקוף של המבט הלבן או של מבני כוח מערביים. האסכולה האפרופסימית מתארת בבהירות את המבנים הדכאניים המופעלים על שחורים, אולם זהו ניתוח מבני שאינו שלם בלי הפרפורמנס, ההתנגדות למבנים האלה והיחסים היצירתיים איתם. הדיאלוג בין מוטן לסקסטון פורה וחשוב.¹¹ בראשיתו, סקסטון מכנה את גישתו של מוטן "אופטימיזם שחור" – תואר שאחרים אימצו אף שהוא רחוק מלתפוס את רוחב היריעה של מוטן, ובעיקר מדגיש את נקודת המבט האפרופסימית. הדיאלוג ביניהם מסתיים בטענתו של סקסטון שלפיה הקיום השחור נעשה בצילו של "המוות החברתי", וכן

שביסוד הוויכוח שלו עם מוטן יש "הסכמה עמוקה" מאחר שעיקר טיעונו של מוטן מצוי בחשיבה האפרופסימית, המצביעה על המת-החי שהוא השחור. דרך אחרת להבין את הביקורת של מוטן היא דרך הקריאה המאוחרת של הרטמן בחיבורה "ונוס בשתי מערכות" (המובא בגיליון זה עם הקדמה של זהר אלמקייס). המאמץ לתת קול לונוס ולבנות מחדש את נקודת מבטה, אומרת הרטמן במפגש המחודש עם חיבורה, נעשה גם תוך צמצום המקום של נשים אחרות בחייה של ונוס, ולהפך; האפשרויות לדמיין את דמותה של ונוס, זו החומקת מהייצוג ומהטוטליות של מוסד העבדות ויחסי הניצול, מצויות גם ביחסיה עם נשים אחרות – יחסים המאפשרים לדמיין כיצד מותה מקבל משמעות כאובדן אישי וקיבוצי דרך טקסי אבלות וזיכרון פרטיים, קטנים ואף אילמים. הרטמן, שכתבתה מהותית למחשבה האפרופסימית אך אי-אפשר לדמיין אותה בקלות כאפרופסימית, מפתחת את האפשרויות האלה בספרה האחרון (Hartman 2019), הפונה לאפשרויות שנערות ונשים שחורות מייצרות ברמת המיקרו של היומיום ובדינמיקה הבינאישית, וכך היא גם מחלצת את העושר והחירות שהפריזמה הביקורתית, באינטימיות המובנית בה למנגנוני הכוח, מתקשה לראות או לנסח.

גזע, שחורות, אתיופיות והמחקר בישראל

איזו זיקה, אם בכלל, אפשר ליצור בין המחשבה האפרופסימית ובין יהודי אתיופיה בישראל? נתחיל בהכרזה החגיגית של המובן מאליו: "יהודי אתיופיה הגיעו מאפריקה לישראל, אך לא כעבדים", כך מצהירים דוברים שונים זה ארבעה עשורים. אבל כפי שמבהיר שדה המיקרו-סוציולוגיה, גם את המובן מאליו צריך לייצר ולתחזק.¹² הפועל האחרון בדינמיקה זו הוא העיתונאי עמית סגל, שכתב את הדברים האלה בטוויטר לפני שנים אחדות וחולל סערה ציבורית קלה (סגל 2020). קדמו לו רבים ובהם גם בנימין נתניהו, שאמר דברים דומים בישיבה חגיגית של בית המחקקים הישראלי לרגל ביקורו של נשיא קניה (כנסת ישראל 1994). ניסוח המובן מאליו משתנה מתקופה לתקופה ומאדם לאדם, אך לא מרכיבי היסוד – אפריקה, עבדים, שחורים והזיקות ביניהם; וכפי שהמחשבה האפרופסימית מדגישה, אלה כבר מחוטים בתודעה ומייתרים את הצורך בהסבר. כוונת הדוברים להעיד על גדלות הנפש הישראלית שהביאה לכאן שחורים שאינם עבדים, אך עצם ציון המעשה וההתגאות בו מעידים על הנטייה ה"טבעית" לחבר בין המושגים. אנטי-שחורות שזורה באופן כה אינטימי בסדר הגלובלי הנוכחי, עד שאין צורך להרחיב על ההקשר ההיסטורי והאפיסטמולוגי הרחב שמאפשר ומנהיר את התיאור התמציתי של סגל ונתניהו. הציבור, במודע או שלא, יודע להשלים את החסר: כמו נפט למזרח התיכון

כך העבדות לאפריקה ולגוף השחור. הפריזמה האפרופסימית מבהירה כי מובן מאליו זה נשען על קונסנזוס גלובלי שהתגבש לאורך ההיסטוריה המודרנית ומהווה את אחד ממאפייניה המרכזיים. בניסוחה של סעידיה הרטמן, ההווה שאנחנו חיים בו הוא העתיד שנוצר באמצעות מוסד העבדות.

בהקשר הישראלי וביחס ליהודי אתיופיה, הבחנות היסוד שבבסיס תפיסה זו מצויות גם בידע ובמחקר האקדמי בנושא. קטגוריות אנליטיות שהתפתחו בארצות הברית אומצו אל ההקשר הישראלי בטבעיות ראויה לביקורת, והן מוצגות כאילו יש להן משמעות גלובלית וכאילו אפשר ליישמן אוניברסלית. אדון כעת בקטגוריית הגזע, שיובאה מהלקסיקון האמריקאי אל השיח הישראלי.

צבע וגזע אינם מונחים נרדפים

הסוציולוג ויליאם דו בויו, שכתבתו נפרשת על פני עשורים רבים ומטפלת בנושאי יסוד מתודולוגיים ותיאורטיים במדעי החברה ובמיוחד בנושאים הקשורים לחברה האפרו־אמריקאית, אמר כי "בעייתה של המאה העשרים היא בעיית מחסום הצבע" (דו בויו 2009, 21). רבים בישראל ובעולם משתמשים בציטוט הזה כבואם לדבר על גזע, אך דו בויו עצמו לא השתמש במונח "צבע" כשם נרדף לגזע אלא מסר הבחנה על הדינמיקה הגלובלית בת זמנו,¹³ והוא מציג לפנינו טיפוס אחד של הבחנה גזעית לצד הכוחות הפוליטיים שעיצבו את הרלוונטיות הגלובלית שלו.

השימוש השגור בציטוט הזה של דו בויו לא רק מצביע על תפיסה שגויה של צבע; הוא גם מלמד על ההשפעה של הדומיננטיות האמריקאית, שההבניה של גזע כצבע ממחישה אותה היטב, אף שבמקרים רבים גבולות גזעיים נוצרו שלא דרך הבחנות לפי צבע עור, או שצבע עור לא היה דומיננטי כקריטריון (Wacquant 2013; 2022). במקומות אחרים בעולם, למשל סין או אמריקה הלטינית, הבחנות נערכו לפי מגוון קריטריונים ומסמנים פנוטיפיים. יתר על כן, לעיתים הבדלים סומטיים או פנוטיפיים כלל לא עמדו במרכז יחסי הכוח, ההכפפה והאלימות בהקשר נתון – למשל בגרמניה הנאצית, במערכת הקאסטות בהודו או במקרים של עבודת גבול גזעית בין קטגוריות דומות לכאורה, כמו ברואנדה.

13 כאן המקום לציין שכתביו הרבים של דו בויו עוסקים בשלל תחומים – גזע וצבע אך גם מתודולוגיה, מטא־תיאוריה, היסטוריה ועוד. למרבה הצער, רבים מכירים אותו רק דרך נשמתם של השחורים, שהתפרסם ב־1903 והיה אחד מספריו הראשונים. גם בטקסט הזה הוא מתמודד בדרך כלל עם מושגים רבים שכדי להבינם במלואם נדרשים ספריו האחרים, למשל *Black Reconstruction in America*, שראה אור כשלושים שנה מאוחר יותר ומונה כאלף עמודים.

גזע: מעמד אנליטי של קטגוריה עממית

במחקר על יהודי אתיופיה לפני ההגירה לישראל, וביתר שאת אחריה, המושג גזע אומץ ושימש למטרות אנליטיות. הגזע של אנשים הלך והפך לגורם מסביר של תופעות חברתיות שונות. ואולם השימוש במושג נעשה ללא מחקרים המסבירים את אופן הפעולה של הבחנה חברתית זו בהקשרה המקומי, את אופן התפתחותו או את יחסו לקטגוריות חברתיות אחרות. מלבד מחקרים בודדים שהצביעו על הפגמים בהבנה המקומית שלו, כדוגמת מאמריו של ההיסטוריון סטיבן קפלן (Kaplan 1999; 2002), שחורותם של אתיופים והזיקה בינם وبين גזע ברורה לכל מי שעיניו בראשו. כך עולה למשל מניסוחו של ברוך קימרלינג: "כניסתם למדינה של אזרחים חדשים אלה, המכונים כיום 'יהודים אתיופים', שכולטים בעורם השחור [...] החדירה לתוך המערכת משתנה חברתי נוסף, ועימו גם גבול חברתי מסוג אחר – שהוא כמעט אינו עביר – גבול הגזע" (קימרלינג 2004). לשחקן החדש בשדה הישראלי היה כבר מסלול מוגדר מראש; צבע עורו כבר חיבר אותו למערך מושגים מוכר, ובראשם גזע ושחורות.¹⁴

קימרלינג הקדים לראות כיצד ההגירה של יהודי אתיופיה מבשרת את כניסתה של קטגוריית הגזע לישראל. "גזע" אצלו פירושו יחסי שחורים-לבנים; "שחורים", כמובן, הם אפריקאים מדרום לסהרה. למרבה האירוניה, הדברים האלה היו ברורים מאוד לחוקרים ולקהל הקוראים של הקו המחקרי הזה, אבל הרבה פחות לאנשים שהמושגים הללו נועדו לתאר. התיאור של ישראל כחברה לבנה פשוט נמסר לנו כמובן מאליו בכתיבה על יוצאי אתיופיה ועל שחורות וגזע. בפרפרזה על דבריו של נתניהו, בניכוי מזרחים, ערבים ואחרים, ישראל היא חברה לבנה. אבל אפילו כך, ניתוח שיבקש להתייחס ברצינות להבניה המקומית של לובן יצטרך להתמודד עם העובדה שהאשכנזים בישראל הם קטגוריה של ריבוי שמשתייכים אליה חרדים, חילונים, אנשי הציונות הדתית, עירוניים, קיבוצניקים, בני דורות שונים, מי ששורשיהם במזרח אירופה ומי ששורשיהם במערב אירופה, והדבר מסתבך עוד יותר כשמסווגים את הרוסים כאשכנזים. כל אלה אינם מתמינים בקלות לקטגוריית הלבן.

הכשל אינו מסתיים כאן. גם המחקרים שמבקרים את השימוש השגור בשחורות ביחס ליוצאי אתיופיה מתייחסים כאל אנומליה למקרה ה"ייחודי" של אתיופים שאינם רואים עצמם כשחורים. אבל בהיעדר המבנה והיחסים המייצרים את הזיהוי הזה ואת השלכותיו החברתיות, מדוע שיבינו את עצמם ככאלה? באותו אופן אפשר היה לומר שמי שבאו מהסביבה הכפרית באתיופיה לא ראו עצמם כאנשי מעמד הפועלים לפני שהגיעו לישראל.

14 הדיון במאמר זה על אופי השימוש במונח הגזע תחום למחקר במדעי החברה ולהדגמתו דרך הכתיבה על יוצאי אתיופיה. דיסציפלינות אחרות, ובראשן ההיסטוריה, כרוכות היטב במתודות המדגישות את מסלולי ההתפתחות והשינוי של הקטגוריה – התוכן והצורה, יחסייהם המשתנים, ורשת הזיקות לקטגוריות אחרות. לדיון מלמד על יחס כזה לגזע ראו גייס 2012; 2015.

הסטטוס האנליטי של המונח "גזע" נדון רבות. רבים טוענים בחריפות נגד ההבחנה בין גזע לאתניות ורואים בגזע תת־טיפוס של אתניות. הנקודה כאן אינה עד כמה צודקת עמדה זו או אחרת, אלא הפער שבין הדיון וההמשגות התיאורטיות המגוונות בארצות הברית ובין היעדר ההקשר בישראל וההסתמכות על מודל פרדיגמטי של ההקשר האמריקאי.

גזע והדומיננטיות של הבינריות שחור/לבן

בעיה נוספת של היחס לצבע בישראל היא הבינריות שחור/לבן, אף שרוב המקרים המתועדים מצביעים על תפיסה הרואה בצבע רצף ומדרג. ביטוי לבינריות הזאת הוא הקריטריון האמריקאי hypodescent ("עקרון הטיפה האחת", שגם בהקשר האמריקאי חיינו קצרים): כאשר לילד שני הורים מסטטוסים שונים, הוא משויך אוטומטית לקבוצה בעלת הסטטוס הנמוך. זהו מכשיר יעיל לדיכוי פוליטי וכלכלי, ולא במקרה התגבשותו והסטנדרטיזציה שלו התרחשו בתקופה של ניעות מעמדית של שחורים בארצות הברית. עיקרון זה הוביל גם למגוון האדיר בגוון עור בקרב שחורים אמריקאים.

היחס המוטעה לגזע ולצבע במחקר נובע לא רק מההסתמכות על המחקר האמריקאי, אלא חמור מכך – מההסתמכות על הידע העממי האמריקאי, שהפך לחלק מהידע הגלובלי העממי. ידע עממי זה ביחס לצבע וגזע הוא מכשול אפיסטמולוגי קריטי (Wacquant 1997). אמיל דורקהיים, למשל, הדגיש בספרו הכללים של המתודה הסוציולוגית את הצורך להרחיק את עולם המושגים המחקרי מזה של השפה העממית ואת ה"עובדה החברתית" מהבנייתו של אובייקט המחקר, בדרכנו לפתח מושגים אנליטיים וקונספטואליים (דורקהיים 2006).

עם כניסתם של יהודי אתיופיה אל השדה החברתי בישראל, המחשבה על שחורות וגזע הועתקה מארצות הברית. המושגים של שחורות וגזע אמנם שימשו בעבר ביחס למזרחים ולפלסטינים (שטרית 2004) לשם האנלוגיה בין תנאיהם בישראל ובין תנאי אי־השוויון בארצות הברית, אך במקרה של היהודים יוצאי אתיופיה, לעומת זאת, נראה כי יש חפיפה מלאה בין מה שנראה לעין ובין הלקסיקון האמריקאי; זוהי שחורות אונטולוגית. בהיעדר נימוק תיאורטי להבחנה זו בין יוצאי אתיופיה ל"שחורים" אחרים, נראה כי המחקר הישראלי שאל את התשתית התיאורטית להבחנה זו מארצות הברית (מזרחי 2011; Jacobs and Mizrahi 2020).

זאת ועוד, מחקר שמתייחס ברצינות להקשר המקומי, למערכות הסיווג, לקבוצות ולהיסטוריות השונות – כזה שרואה את המקרה האמריקאי כמקרה אחד מני רבים שאפשר לחשוב איתו – היה מאפשר לתפוס טוב יותר את המקרה האתיופיי־ישראלי ואת ההקשר הישראלי בכללותו. לא חסרים ארגוני כלים תיאורטיים למשימת חקירתן של צורות משמעות חברתיות מקומיות; העשיר שבהם הוא כנראה המודל הוובריאני של סגירות חברתית

(Weber 1978), והכלים השונים שהציגו חוקרים שנשענו על המסורת הווריאנטית¹⁵. אפשרות אחרת היא חקר הגבולות החברתיים והסימבוליים שהתפתח מהמחקר של פרדריק בארת (Barth 1982) ואברט יוז (Hughes 1994), ואשר מישל למונט כתבה עליו רבות (Lamont and Molnar 2002).

על היתרונות התיאורטיים של המשגה מקומית של גזע אפשר ללמוד ממחקרים המתייחסים לארצות הברית כאל מקרה מקומי לחשוב איתו על המסלולים השונים שבהם נעו קטגוריית הגזע והיחסים שהתעצבו סביבה – למשל ברזיל, החולקת עם ארצות הברית מאפיינים היסטוריים קריטיים בכל הקשור לסחר העבדים מאפריקה.¹⁶ כמו ארצות הברית, גם ברזיל התמודדה עם שאלת הסטטוס והחברות של העבדים לשעבר במסגרת הלאומית; וכמו ארצות הברית, גם היא זיהתה אותם ואת "ערבוב" האוכלוסייה (זה הסמלי או זה הממשי, בדמות צאצאים מעורבים) כבעיה פוליטית וחברתית. אך בניגוד להקשחת הגבולות החברתיים והסימבוליים בארצות הברית, ברזיל ביקשה להתגבר על הזיהוי של אופי נחשל עם תושבים שחורים ועל הקשיים שהדבר מייצר הן בהקשר הפנימי-לאומי הן בהקשר הגלובלי, בהיותה מדינה שמבקשת להצטרף למשפחת העמים (בגרסתה המערבית המודרנית, מדינת הלאום). וכך, הגם שבפועל הערבוב בין שחורים ולא שחורים התרחש גם בארצות הברית וגם בברזיל, המעמד הפוליטי בברזיל תפס את נוכחות האזרחים השחורים כעובדה (שלילית) מוגמרת ופיתח עבודה פוליטית ותרבותית סביבה שהובילה לתפיסות ולתוצאות מובחנות.¹⁷ האמנציפציה של העבדים בארצות הברית, לעומת זאת, הביאה להקשחת הגבולות ולאכיפה נוקשה של מרחק חברתי בין שחורים ולא שחורים, ולהגנה על הלובר האמריקאי עד כדי אבסורד בדמות חוק הטיפה האחת.

גזע ואתניות

ספרם של יהודה שנהב ויוסי יונה **גזענות בישראל** (2008), שבמובנים רבים היה אבן יסוד בשיח האקדמי בנושא גזע וגזענות במדעי החברה והרוח, ריכזו דיונים קודמים בנושא לכדי

Murphy 1988; Bourdieu 1991; Tilly 1998; Brubaker 2004; Wimmer 2013; Loveman 2014 15

Loveman 1999; 2014; Wade 1997 16

17 בהקשר של ברזיל, ההלבנה והמרחק החברתי פועלים דרך נרטיב לאומי של דמוקרטיה גזעית בהקשרים פורמליים מוסדיים, עידוד הגירה מאירופה, חגיגה של קטגוריות היברידיות כדוגמת "מולטו", עידוד ההכרה במנעד של גוני עור, ותפיסות עממיות בסגנון "לכל ברזילאי יש סבתא שחורה". בארצות הברית הקשרים הביולוגיים בין שחורים ללבנים הם עמוקים, ורבים בשני צידי המתרס חולקים קשרי שארות, וכמובן דומים באופנים חשובים אחרים כגון שפה או דת. לובן שימש בה סימן למרחק משחורות, לצד נרטיב של "טוהר הגזע" ומיסודם של מנגנוני דיכוי והכחשה רבים למציאות האוכלוסייה המעורבת – גרסה קשיחה באופן יוצא דופן של ההבחנה בין שחור ללבן, שאליה התמיינו מהגרים שחלקם הפכו לראשונה ללבנים.

קורפוס מקומי ותשתית מושגית.¹⁸ שנהב ויונה הכירו כבר אז במגבלות הדיון האקדמי והאינטלקטואלי בישראל בבואו לעסוק במושג הגזע:

מדעי החברה והרוח בישראל, כמו הדיון האינטלקטואלי בכללו, ממעטים לעסוק בשאלות אלו – לעומת קורפוס מחקרי עשיר בעניין זה, תיאורטי ואמפירי כאחד, בארצות הברית ובאירופה. הימנעות זו ניכרת לא רק בספרות השמרנית, אלא גם בלב לבה של הספרות הביקורתית בישראל – המכירה בקיומן של אזרחות מרובדת ושל אפליה שיטתית, רשמית ולא רשמית, נגד פלסטינים, מזרחים, רוסים ומהגרי עבודה. [...] האם פערים אלו מעידים שהמקרה הישראלי הוא ייחודי, שאינו מחליק בקלות אל תוך ההגדרות המקובלות בעולם? או שמא הם מעידים שטראומת העבר גורמת למשנה זהירות (שלא לומר הכחשה) בשימוש במונחים "גזע" ו"גזענות" בישראל? (שם, 17).

המעמד הכמו־אנליטי שהמונח "גזע" קיבל עם כניסתו למחקר בישראל נשא עימו הנחות מובלעות, למשל ההבחנה האנליטית בין גזע לאתניות, שנטענה גם במשמעויות פוליטיות. ביקורת נמתחה על הנטייה של חוקרים להשתמש במונח "אתניות" (או "עדתיות") ובכך "להעמיס את משמעויותיה של קטגוריית הגזע על המושג 'אתניות'" (שם, 21). כך אומץ מונח הגזע לשימוש מקומי בלי שבוסס אנליטית במרחב הייחודי שהוא מיושם בו, ובלי להתייחס למשמעויות הנוספות שצבר מתוקף ההקשר הזה. בפועל, חוקרים בישראל נשענים על קטגוריה אנליטית שנבנתה בארצות הברית ומייחסים לה רלוונטיות גלובלית. שם מקורה של הטענה, המקובלת בימינו, שלפיה גזע אינו אלא הבניה חברתית שראשיתה במערכות הסיווג שהתפתחו בהקשר המערבי בעת המודרנית, וביתר שאת מתוך האינטראקציה עם חברות לא מערביות ב"עולם החדש" (שנהב ויונה 2008). אך כפי שטוענים חוקרים רבים (Bourdieu and Wacquant 1999; Brubaker 2004),¹⁹ השימוש השגור במונח "גזע" במדעי החברה נשען על תפיסה שהתפתחה בהקשר האמריקאי, והמונח מקורו בקווי המתאר של ההיסטוריה האמריקאית.

בהקשר הישראלי נוטים להתייחס לאתניות ולגזע כאל קטגוריות מובחנות. ברוח המחקר האמריקאי, ההבחנה ביניהן מתבססת על ההנחות הבאות: גזע הוא קטגוריזציה חיצונית הנכפית על הפרט והקבוצה וראשיתו בקולוניאליזם האירופי, ואילו אתניות פועלת מתוך מידה רבה יותר של בחירה והזדהות פנימית, ויש לה היסטוריה ארוכה יותר וזיקה להתפתחות מדינת הלאום (Brubaker 2009). גזע הוא גבול קשיח המבוסס על הבחנות גופניות, ואילו לאתניות גבול גמיש המבוסס על הבחנות תרבותיות. גזע יסודו בדינמיקה

18 יש לציין כאן את ייחודו של שנהב, שהקורפוס העשיר של כתיבתו והפרויקטים המחקריים שהוביל כ־25 השנים האחרונות מהווים אבן יסוד בהתפתחות זרמים ביקורתיים במחקר הישראלי על הברדל חברתי ויחסי כוח במגוון הקשרים (ראו למשל שנהב 2002; שנהב־שהרבני 2020).

19 לסקירה ממצה של הספרות הנוטה לגישה זו ראו Wimmer 2013.

מדירה, ואילו אתניות יסודה בדינמיקה מכילה. ואולם כפי שמראים רוג'רס ברובייקר (שם) ואחרים, אף אחת מההבחנות הללו אינה יכולה לשמש קריטריון להבחנה אנליטית בין גזע לאתניות, ולכל אחד מהמאפיינים האלה אפשר למצוא דוגמאות אמפיריות שמצביעות על הכיוון ההפוך.

ייבואו של המונח "גזע" אל ההקשר של יוצאי אתיופיה בישראל, בלי להסביר את התהליך ההיסטורי הספציפי למקום, יוצר הגזעה וזיקה מהותנית של יוצאי אתיופיה לשחורות.²⁰ המושג אינו מביא בחשבון את המשמעויות המגוונות ששחורות נושאת בהקשרים חברתיים והיסטוריים שונים. עם המעבר בין ההקשרים מתגלים טיפוסים אונטולוגיים שונים; הטיפוס הפרדיגמטי הוא אמריקאי, והוא לא בהכרח נושא את אותה משמעות במקומות אחרים בעולם.

גזע וההישענות על ארצות הברית

ההישענות על ארגז הכלים האמריקאי מטשטשת לא רק את ההקשר המקומי הישראלי אלא גם את זה האמריקאי, שבהשוואה למתרחש ברחבי העולם נראה כי הוא אנומלי. ביטוי מובהק ביותר לאנומליה של ארצות הברית הוא ההיסטוריה של הגיון הסיווג לשחור ולבן (Davis 2001 [1991]). אחד המגננים המרכזיים שעיצבו את ההבחנה לגבי "מיהו שחור" הוא עקרון הטיפה האחת, שהוזכר קודם: אם בשולת הגנאלוגית של הפרט מצויים אפריקאים, הוא מסווג כשחור. לסיווג זה ולגבולות שהוא שימר הייתה חשיבות רבה בדיכוי אפרו-אמריקאים בארצות הברית, במיוחד לאחר מלחמת האזרחים, וכן בראשית המאה העשרים עם מיסוד חוקי הפרדה הגזעית (חוקי ג'ים קרואו). השימוש המוסדי בעיקרון זה אמנם הפך לא חוקתי באמצע המאה העשרים, אך כפי שמחקרים מראים (Brubaker 2016), זהו עדיין הגיון עממי רב עוצמה.²¹

ג'יימס דייוויס, שערך ניתוח היסטורי השוואתי רחב הכולל הקשרים פוסט-קולוניאליים, טוען כי עקרון הטיפה האחת הוא חריג בנוקשותו ואין לו אח ורע בעולם (Davis 2001 [1991]). אם נוקטים גישה ביקורתית כלפי ארגז הכלים האמריקאי אפשר לחשוב על ריבוי

20 דיונים נוספים שעוסקים במושג הגזע בישראל ומחברים אותו לנושא של קהילת יוצאי אתיופיה אפשר למצוא במאמריו של סטיבן קפלן (Kaplan 1999; 2002), שעניינם ביקורת על השימוש המשתנה בקטגוריות גזעיות ביחס לאתיופים ועל ההתעלמות ממערכות הסיווג הילידיות שהביאו עימם המהגרים מאתיופיה. גם מאמריה של הנרייט דהאן כלב עוסקים במחקר על צבע בישראל, אך מטרתם היא להכניס לדיון מסגרת ניתוח נוספת – קולוריות (דהאן כלב 2017).

21 דוגמאות לדיון ציבורי סוער בעניין הן השיח סביב הסיווג האוטומטי של נשיא ארצות הברית לשעבר ברק אובמה כגבר שחור עם אם לבנה (ולא כגבר לבן עם אם שחור, למשל), וכן ההצגה העצמית של רייצ'ל דולזאל, מי שעמדה בראש ארגון זכויות האזרח האמריקאי השחור NAACP, כשחורה ואפרו-אמריקאית אף שנולדה להורים לבנים. התגובה הציבורית והפוליטית לדולזאל חשפה גם את הפער האפיסטמי ביחס לקטגוריה של מין ואת הנזילות שלה לעומת קטגוריית הגזע.

מערכות הסיווג האתנו־גזעיות בעולם, שביניהן ארצות הברית אינה הכלל כי אם היוצא מן הכלל. מייקל בנטון (Banton 2012) מחלק למשל את עקרונות הסיווג לשני טיפוסים: הבחנה קטגורית והבחנה מדורגת. ההבחנה המדורגת שכיחה במקומות רבים בעולם, ועל גביה נבנה הקולוריזם (דהאן כלב 2017).

רבות נכתב על חשיבותן של הגדרות ועל כוחם הרב של מנגנוני המדינה האמונים על סיווג האזרחים, כדוגמת הלשכה הממשלתית לסטטיסטיקה, בעיצוב זהויות מסוימות וביסוסן כזהויות טבעיות. אחד המחקרים המקיפים המציגים את השימוש המדינתי בקטגוריית הגזע בארצות הברית הוא מחקרה של אן מורנינג (Morning 2008), שמשווה אופני סיווג וקטגוריות התמיינות ביותר ממאה מדינות שונות ברחבי העולם. מורנינג מראה כי השימוש המוסדי שעושה ארצות הברית בקטגוריית הגזע למיון אזרחים הוא ייחודי בכמה דרכים. מתוך כלל המדינות שנכללו במחקר, היא משתייכת למיעוט של 15% שמשתמש במונח "גזע" לסיווג אזרחים; שאר המדינות משתמשות במגוון מונחים אחרים – אתניות, לאום, שבט, ילידיות. ארצות הברית היא המדינה היחידה שיש בה הבחנה קטגורית בין אתניות לגזע; מדינות אחרות משתמשות במונחים האלה לסירוגין (שם).

אבל למרות ייחודיות ההיסטוריה של ארצות הברית והתפתחותם של יחסים גזעיים על אדמתה, התשתית האפיסטמולוגית האמריקאית אומצה ברחבי העולם, ואיתה גם פרקטיקות של הגירה וניהול אוכלוסין. אחת הסיבות לכך היא הפיכתה של ארצות הברית במאה האחרונה לאימפריה כלכלית, פוליטית ותרבותית. סיבה נוספת היא הדומיננטיות שלה בתעשייה האקדמית והמחקרית הגלובלית, הבאה לידי ביטוי בהכשרה באוניברסיטאות אמריקאיות, בהשקתם והפצתם של כתבי עת מובילים, בשיתופי פעולה עם גורמים פרטיים ובשליטה במערכות הדירוג בשוק האקדמי הניאו־ליברלי. כך, קטגוריות המיון האמריקאיות נכנסות לספרות המחקר כהבחנות אנליטיות המתקיימות באופן עצמאי ומנותק מהשדה המקומי; קרי, במקום לחשוב אותן כחלק מאפיסטמולוגיה מקומית (אמריקאית), הן נתפסות כקטגוריות אוניברסליות.

מערכת הסיווג האתנית שהביאו עימם המהגרים מאתיופיה לישראל שונה מזו שהניחו בשדה האקדמי ומזו האמריקאית. מחקרים בנושא שבים ומציינים כי יהודי אתיופיה לא ראו עצמם כ"שחורים" בהקשר האתיופי, אך הם אינם מנתחים את מערכת הסיווג של אתיופיים אלא מציינים כי היא כוללת מנעד רחב של קטגוריות צבע, וכי אתיופיים רואים עצמם כ"אדומים" או כ"חומים" (ראו למשל ענטבי־מיני 2003). הגילוי הזה נמסר בהפתעה, שכן המסגרת הפרשנית והאפיסטמולוגית האמריקאית פעפעה עמוק לתוך האפיסטמה האקדמית המקומית. אך כפי שמראים מחקרים רבים (Wimmer 2013; Loveman 2014), בהשוואה גלובלית והיסטורית מערכת הסיווג האתיופית קרובה יותר לנורמה מאשר זו האמריקאית. לפיכך אימוץ הקטגוריות של שחורות וגזע במסגרת המחקר האקדמי העוסק באתיופיים בישראל מראשית ימיו הוא ביטוי לכישלון אנליטי המטשטש את מסלול היחסים בין שחורות לאתיופיות בישראל ואת המציאות האונטולוגית הייחודית להן.

לקראת קווי מתאר לניתוח המקומי: אתיופיות ושחורות בישראל

נוסף על הפן הקטגוריאלי של החברות בקטגוריית זהות קבוצתית, המתעצב ביחס למערכות סיווג חיצוניות קשיחות יותר או פחות, יש לה גם פן אינטראקציוני. חווייתו של הפרט בעולם מושפעת מחברותו בקטגוריות מסוימות, חברות הכוללת גם את ההבניה של מבנה ציפיות בכל הנוגע לאופי מהלכי האינטראקציות מול חברים בקטגוריות אחרות ובסיטואציות יומיומיות. מבנה הציפיות הזה (Tavory and Eliasoph 2013) משוקע עמוקות בתהליך למידה ארוך. בישראל האמירה כי אתיופים הם שחורים וכל השאר לבנים שכיחה במאמרים על מגוון חברתי, אך חקירה יסודית לגבי יחסם של אתיופים לשחורות ולהבחנות גזעיות הייתה מתייחסת לכוחות החברתיים הפועלים עליהם בהקשר המקומי.

המקרה האתיופי בישראל מאפשר להדגים את הבעייתיות במחקר הישראלי מכיוון שלכאורה הוא מתאים בדיוק לשיח האמריקאי, בניגוד למזרחים או לפלסטינים, אך בפועל לא נעשתה עבודה מספקת להבהרת היחסים בינו ובין קטגוריות חברתיות מקומיות אחרות. חברי תנועת הפנתרים השחורים, אף שנהגו להשתמש במונחי צבע וגזע, מתוארים רבות כמי שלא דיברו כשחורים אונטולוגית, אלא התייחסו לשחורות כאל הבניה חברתית שהם סובלים מתוצאותיה; וכך מאליו היה מובן שהשחורות הזאת מטפורית, מפני שההבדל בינם ובין שחור אמיתי היה ברור ויזואלית. אם מתייחסים לטיפוס השחור הפרדיגמטי האמריקאי, ניכר המרחק בין השחור המזרחי לזה האתיופי. הקבוצה האתיופית רחוקה גם מזו הפלסטינית, שניתוח אפרופסימי מלמד שהיא דומה יותר מבחינה מבנית לשחורים אמריקאים, בשל מיקומה החברתי בישראל והיעדר אופק של קבלה. את מעמדם הילידי של פלסטינים בישראל מתבקש להקביל לזה של האומות הילידיות בארצות הברית, אבל השתלבותם של הפלסטינים בקולקטיב השולט בישראל לא תתאפשר בשל הקונפליקט הלאומי המכונן את מיקומם החברתי, שגם הוא מאופיין באלימות מלכתחילה. דיון בהבדלים האלה יאפשר להבין טוב יותר את חוויית החיים ואת אופני הפעולה התרבותיים והפוליטיים של יוצאי אתיופיה בישראל.

אג'נדה מחקרית הרואה ערך בכירור הכוחות החברתיים שמשפיעים על עיצוב האוריינטציה של יוצאי אתיופיה צריכה לכלול בחינה של משתני יסוד: עבודת המדינה ותמריצים מוסדיים, מערכות סיווג אתנו-גזעיות בחיי היומיום, מערכות סמליות של שפה ותרבות. עליה לעבור בצירים שבהם מתארגן הריבוד בישראל ולבחון את ההקשרים החברתיים שבהם שגורות ההבחנות הגזעיות במובן הפוליטי או התרבותי. אלו גם משקפות התמקמות שונה מזו של ההבחנות בשיח הגלובלי.

מן המחקרים העוסקים בשייכות לאומית של יוצאי אתיופיה בישראל ובהבדל ודמיון חברתי בישראל עולים לרוב שני הגיונות. האחד מקיים דיאלוג עם מסגרת לאומית ויש לו אוריינטציה מקומית, והוא גורס כי הבחנות קטגוריות של הבדל ודמיון חברתי בין יוצאי

אתיופיה לישראלים יהודים אחרים מתארגנות על בסיס תפיסות אתנו־לאומיות של יהדות. האחר מקיים דיאלוג עם מסגרות על־לאומיות של הברל, ובמיוחד שחורות המתווכת דרך ההקשר האמריקאי, והוא גורס כי הבחנות קטגוריות של הברל ודמיון חברתי מתארגנות על בסיס המשגות והבחנות גזעיות שנתפסות כגלובליות (Mizrachi and Zawdu 2012). מחקרים אלו מתמודדים עם היחס האמביוולנטי של יוצאי אתיופיה להבחנות גזעיות. פעמים רבות יחס זה מתפרש כהתרחקות אקטיבית, שמבקשת לייצר מרחק מהסטיגמה של שחורות או להבליט את הדמיון עם יהודים ישראלים אחרים. אבל תפיסה זו מחמיצה היבטים שונים של חוויית הקיום האתיופית בישראל, של מערכות הסיווג ושל הפעולה המוסדית־מדינית. שימושיו של המונח "גזע" בישראל שונים וסותרים זה את זה, והם לוכדים דינמיקות בעלות זיקה לדתי, ללאומי, לאתני, לגופני ועוד.

משתנים רבים נוספים עשויים ללמד על השחור בהקשר המקומי, ובהם נרטיבים פנימיים, אומדנים כמותניים, השתתפות וביטוי פוליטי. הביטוי הפוליטי של יוצאי אתיופיה, למשל, מתמקד במובחנות אתנית. אתר נוסף שיש לבחון הוא מהלכים ותמריצים מוסדיים להזדהות עם קטגוריה זו ולא אחרת (Wimmer 2013).

מדינת ישראל מפעילה מנגנון בירוקרטי גדול מאוד לטיפול באוכלוסיית יוצאי אתיופיה. חלקו של המנגנון גנרי ונועד לטפל בעולים חדשים, אך חלק נבנה במיוחד לטיפול באנשי הקהילה. במשך הזמן התפתח מנגנון זה והיה לתעשייה עתירת ארגונים וכספים, וגם חלקו הגנרי מופעל לפרקי זמן ארוכים יותר ובגישה מקיפה יותר בהשוואה לקבוצות עולים אחרות. המדינה וארגוני חברה אזרחית משוקעים בפיתוח תרבותי של יוצאי אתיופיה דרך מהלכי שימור תרבות ומסורת, דהיינו אתניזציה. הדבר גורם ליוצאי אתיופיה להציג את עצמם כאתניים בחיי היומיום ובנקודות המפגש עם קבוצות אחרות, למשל בבית הספר ובמקום העבודה. במקומות כאלה הם יתבקשו להציג משהו לכבוד חג הסיגר, או לתכנן אירוע למען אתיופים בשילוב קיים, אינג'רה ודכו גם אם מדובר באירוע לכלל הציבור. במקרים כאלה המדינה מתגלה כשחקן רב עוצמה המעודד פיתוח וביטוי של שונות אתנית בצורתה הא־פוליטית (שנהב 2003). כך גם ברמה העירונית, התשתיות של מוסדות הדת מאורגנים לפי מפתח עדתי (דמיינו בתי כנסת שכונתיים העומדים זה לצד זה ונושאים את הזהות העדתית שלהם ושל הנכנסים בשעריהם: בית כנסת מרוקאי, טורקי, אתיופי וכו'). אירועים טקסיים ברמה הלאומית חוגגים את הגעתם של יהודי אתיופיה, וגם חג הסיגר – שקיבל הכרה פורמלית כיום חג בשנת 2008 (והוא מצוין מדי שנה בירושלים בטקס רשמי) – הוכנס למערכת החינוך ולחברה האזרחית. עם זאת, לצד העידוד של מגוון המופעים האתניים, היהדות עודנה העיקרון המארגן המרכזי של שייכות לחברה הישראלית והיא תנאי לגישה מלאה למשאבים חומריים וסמליים.

ואולם בפועל, על אתיופים וקבוצות אחרות ועל היחסים בתוך הסדר החברתי בישראל אפשר ללמוד גם מתוך מאפיינים של מעמד וגיאוגרפיה. במחקרים שערכתי בעשור האחרון

למדתי כי כאשר מרואיינים ממוצא אתיופי משווים עצמם לישראלים אחרים, ההשוואות יהיו לא רק בתוך גבולות הקבוצה האתנית אלא גם ביחס ליהודים ישראלים ממוצא מזרחי או רוסי, והן מהדהדות את היחסים החברתיים של קבוצות אלו בהקשרים קונקרטיים אינטראקציוניים. השוואות כאלה עשויות לגעת לעולם החברתי ולהתייחס לנושאים כגון מוזיקה, שפה, מאכלים וגון עור – סוגיות מן הסביבה היומיומית, המוגדרות מתוך ההרכב הדמוגרפי באתרים שונים.

במילים אחרות, הפריזמה האתנית בקרב יוצאי אתיופיה נשענת על מבנים תרבותיים, יחסים חברתיים, מנעד של פרקטיקות, עבודה מוסדית ואינטראקציות עם קבוצות אחרות, המעניקים לה משמעות לאורך זמן. ההווה האתיופית בישראל מושפעת מדפוסים מעמדיים ומרחביים בחיי האוכלוסייה. כל אלה אינם מבטלים את קיומם של הבחנות גזעיות וקונפליקטים גזעניים, אלא מרחיבים את המשמעויות הייחודיות של האונטולוגיה המקומית.

אפרופסימיות ואתיופים בישראל

למרות הביקורות על האסכולה האפרופסימית, תרומתה רבה: עיסוק אינטנסיבי בהוגים קלאסיים שנשכחו מעט; עיסוק תיאורטי מחודש במוסד העבדות האמריקאי; קריאה נועזת בטקסטים מרכזיים; התמודדות עם שאלת האנושי ועם הצורך לחשוב את הקטגוריה הזאת מחדש; ומתוך כל אלה, כתיבה ענפה על היצירה התרבותית והפוליטית המאפיינת את הקיום השחור בארצות הברית מראשיתו.

המקרה האתיופי מלמד עד כמה עמוק מושרשות ההיסטוריה והחשיבה המערבית המודרנית באסכולה האפרופסימית, ועד כמה נפוץ העיוורון כלפי הריבוי של מודרניות בהיסטוריה הגלובלית. הפילוסוף והסוציולוג פאג'ט הנרי, למשל (לצד לואיס גורדון ואחרים מתחום המחשבה האפרו-קריבית), עוסק רבות באפיסטמולוגיה הדרומית שמקורה באיים הקריביים, שהיא אחת מתוך צורות מודרניות רבות ברחבי הגלובוס, המציעות אפשרויות שונות לחשוב את המודרניות המערבית (Paget 2002). גורדון מקפיד בכתיבתו על המונח "מודרניות מערבית" כשהוא מתאר את התהליכים הכרוכים ביצירת השחור ובשליטת אנושיותו, ומדגיש כי הקיום השחור מגלם אפשרות רדיקלית של התנגדות למודרנה המערבית, או לפחות של מחשבה מעבר לה.

שמואל נח אייזנשטדט כתב רבות על "ריבוי מודרניות" ועל היחס של חברות שונות – בעיקר לא מערביות – לדגם הפרדיגמטי של המודרניות שראשיתה במערב אירופה (אייזנשטדט 2010). ריבוי המודרניות, לצורך הדיון כאן, פירושו אופי התהליכים שגיבשו לבסוף מבנים חברתיים ופוליטיים במקומות שונים בעולם, כגון היחס לדת, מבנים כלכליים או אורבניזציה בעת המודרנית. ההתייחסות לצורות שונות של מודרניות מאפשרת להבין את מערכות הסיווג האתנו-גזעיות, מערכות סיווג הצבע, תפיסות של

גוף ותפיסות אחרות שהביאו איתם המהגרים מאתיופיה ולבחון אותן דרך אוריינטציות ומסגרות חברתיות, תרבותיות ופוליטיות שהתקיימו לצד תהליכי הטראנספורמציה של המודרנה באתיופיה (ארליך 2016; 2019).

במקום להקביל את המקרה האתיופי לזה האמריקאי, במודע או שלא, ולנסות להסביר באמצעותו מדוע יוצאי אתיופיה בישראל אינם מזדהים כשחורים כאילו היה זה הכרח היסטורי, יש לחקור את המערכות התרבותיות והחברתיות האתיופיות, שכן אלה יאפשרו לעמוד טוב יותר על העמדה האתיופית בהקשרה הפנימי ובמפגשה עם החברה הישראלית. ההמשגה של ריבוי מודרניות גם עשויה להבהיר כשלים בבסיס המחשבה והכתיבה האפרופסימית, שאינה מתחקה אחר צורות הקיום החברתיות של שחורים ואחר אופני ייצור העולם, הכישורים הגנרטיביים, אופני התקשורת הבאים לידי ביטוי במבט או בתנועה. הדבר חשוב במיוחד כאשר מדובר בקהילות אפריקאיות שמיקומן ההיסטורי שולי ביחס למודרנה המערבית, או שההיסטוריות שלהן פוגשות את ההיסטוריה של המערב בשלבים מאוחרים יחסית.

סיכום ורפלקציה

בהשאלה מבוררדייה, שחזר והדגיש כיצד הוא חושב עם ובר נגד ובר (Bourdieu 1990, 49), במאמר זה אני מנסה לחשוב עם אפרופסימיות נגד אפרופסימיות דרך המקרה האתיופי־ישראלי. הדיון באפרופסימיות שופך אור על ההקשר האמריקאי ועל ההישענות הלא ביקורתית עליו בחקר החברה בישראל. למהלך הזה יש שתי תועלות. ראשית, הוא מבהיר את הלוקליות של ההקשר האמריקאי, שהפך פרדיגמטי, ועושה שירות למחקר ברחבי העולם משום שהוא דורש מאיתנו להתבונן בביקורתיות בהקשר האמריקאי ולפנות אל הקשרים אחרים. ההשוואה האוטומטית למקרה האמריקאי אינה תופסת את גודל הטרגרדיה ואת היקף האלימות שבבסיסו, ומחמיצה את הייחודיות של כל הקשר מקומי.

שנית, במקרה המסוים של אתיופיות בישראל, המהלך התיאורטי הזה ממחיש את המרחק בין ההיסטוריה האתיופית לזו האמריקאית ומחדד את מגבלות ההקבלה ביניהן. ההתבוננות דרך הפרזיזמה האפרופסימית חושפת את היותה של המודרניות המערבית ציר היסטורי מובן מאליו, ומאירה את האפשרויות הרבות שבהן הלוקלי עשוי להשיב מבט אל הגלובלי ואת הפוטנציאל התיאורטי הטמון בכך.

הקביעה כי הטיפוס האמריקאי קיבל מעמד פרדיגמטי בהקשר הישראלי אין בה כדי לטעון כי שחורות או גזע הם קטגוריות לא רלוונטיות. זוהי הזמנה לחקירה ולמחשבה על טיפוסים שונים של ריבוד אתני שמבוסס על הבחנות גופניות ועל מבנה שאין בו דומיננטיות של קבוצות מסוימות או של הקשרים ספציפיים. זו אינה תוכנה חדשה; בשנות התשעים הציג לואיק ואקאנט (Wacquant 1997) מודל שמנסה לגבור על הנטייה לשאוב

מאמצות הברית מונחים מקומיים לניתוח הקשרים אחרים. ניסיון דומה הציג אנדריאס וימר (Wimmer 2013), שהציע מודל לחקירה של המכניזמים המייצרים גבולות חברתיים. ניסיון יסודי ורחב נוסף הציג אורלנדו פטרסון כאשר ניסח "ארבעה אופנים של ריבוד אתנו-סומטי באירופה ובאמריקה" (Patterson 2004) שתופסים את ההרכב החברתי, את ההקשר התרבותי ואת המסלול ההיסטורי של הבחנות אתנו-גזעיות מקומיות ואת ההצדקות האידיאולוגיות שלהן ביחס לקבוצות האפרו-קריבים, האפרו-אמריקאים והאפרו-בריטים. מאמר זה נועד להצטרף למאמצים אלו ולבחון צורות מקומיות של שחורות אונטולוגיות בישראל מעבר לצבע העור ולהקבלה הפופולרית לשחורות של אמריקה.

במאמר ביקשתי שלא להסתפק באמירה שגזע ושחורות הם הבניה חברתית אגב התעלמות מתהליכי ההבניה, ולא להשתמש במונחים כגון "גזע" או "שחור" בלי להרהר במשמעותם ובתהליכים שיצרו אותם (Hacking 1999). הבניה חברתית היא אכן יסוד במחקר הסוציולוגי, אך כדי להבין את המציאות החברתית יש לבחון כיצד ההבניה פועלת בהקשר המקומי ומה מתרחש מאחורי הקלעים בעת התגבשותן של קטגוריות חברתיות. המקרה האתיופי הוא אולי מקרה קיצוני, מכיוון שגוף הידע האקדמי לגביו התפתח באופן קלוקל (קפלן 1987; ונדה 2008), עם מעט ביקורת פנימית ועם סגירות מוסדית, היצמדות לפרויקטים לאומיים של קליטת עלייה, ושליטה של המתודה האנתרופולוגית בתחום. ואף על פי כן הוא מהווה דוגמה עשירה לתהליכים ארוכי טווח של הבניה חברתית וסובייקטיפיקציה פוליטית של קהילה מקומית מוגזעת בעידן הגלובלי.

יש משהו מוזר בניסיון הזה להבהיר את הגבולות החברתיים של מושג הגזע לקהל אקדמי בעברית בת זמננו, קהל שמבחינתם של רבים ממנו אנגלית אמריקאית היא שפת המרכז האקדמי-פוליטי המשמשת שער לעולם התוכן התרבותי שעניינם נשואות אליו – כלומר, קהל שאולי יתקשה לעשות כאן את ההזרה הנחוצה לשם חקירה. ניסיון להסביר את מושג הגזע לדובר אמהרית, למשל לאימי, היה לובש צורה אחרת לגמרי. היה עליי לתרגם אותו למונח הקרוב ביותר באמהרית, זר, הדומה למילה העברית זרע ומבחין מטפורית בין "אנחנו" ובין "הם". מונח זה הוא בשורש המונח זראנת – גזענות – והוא לוכד שלל חלוקות (פוליטיות, תרבותיות, גיאוגרפיות) שטעונות במשמעות ערכית ולובשות צורה אנכית היררכית. באופן אירוני, בזמננו ובהקשר של השיח שהמאמר מבקש לקדם, משקלו האנליטי של המונח באמהרית רב מזה של המונח בעברית, משום שפעולתו דומה יותר להמשגה של עבודת גבול אצל בארת (Barth 1982) או להבחנות קטגוריות במקרים של סגירות חברתית אצל ובר (Weber 1978 [1922]).

אם כן, חשיבה עם ונגד אפרופסימיות, והמשמעויות הרדיקליות לכיסוס חירות הנגזרות מההקשר האמריקאי, עושה עבורנו שירות חשוב מעבר לצליל הפרובוקטיבי שבשם. ראשית, היא מאירה לנו את הסכנות הטמונות באימפריאליזם מחשבתי. בבחינת מגבלותיה אנו מגלים שוב ושוב כי כאמור בראש המאמר, "אין אדם טיפש כשהוא במולדתו, בביתו,

במקומו", ולפיכך עלינו לייצר את המונחים לעצמנו באופן שישקף את המציאות המקומית על מורכבויותיה. שנית, כיצד, אם בכלל, אפשר לגזור מהמחשבה האפרופסימית השלכות אתיות פוזיטיביות? ההתעקשות שלא לנסח מוצא החוצה או לחרוג אל מעבר לביקורת על "האנושי" – למרות השירה היפה, המוסדות הבינלאומיים, הנורמות והזכויות הרבות הקשורים לרעיון זה – מבהירה כי מדובר ברעיון שיסודותיו, אחיזתו והשלכותיו הממשיים קטנים מכפי שאנחנו מסוגלים להודות, ולא רק בזמנים של מלחמה ודה־הומניזציה. אם כך, אני מציע להבין את ההוגה האפרופסימי כאדם מאמין הניצב מול אתאיסט שזועק לעברו: כולנו נבראנו בצלם אלוהים.

האקדמיה ע"ש פולונסקי, מכון ון ליר בירושלים

ביבליוגרפיה

- אייזנשטדט, שמואל נח, 2010. ריבוי המודרניות, בתרגום רות בר־אילן, ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- אילני, עפרי, חגי בועז ושואל סתר, 2023. "פתח דבר: אתגר האנתרופוקן", תיאוריה וביקורת 57, עמ' 5-16.
- ארליך, חגי, 2016. ניצחונה של אתיופיה: ראס אלולה הגיבור הלאומי, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- , 2019. היילה־סלאסה: אריה יהודה, מלך המלכים, ירושלים: מאגנס.
- בועז, חגי, ועפרי אילני (עורכים), 2023. אנתרופוקן: עידן האדם, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- גייס, סנאית, 2012. "מבוכות הגזע", אודיסאה 15, עמ' 74-81.
- , 2015. "הברדל מייחד, הברדל מאחד", זמנים 130, עמ' 102-104.
- דהאן כלב, הנרייט, 2017. "גון העור בישראל: היבטים עלומים", פוליטיקה: כתב־עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים 26, עמ' 96-102.
- דו בויוז, ויליאם אדוארד בורגהרד, 2009. נשמתם של השחורים, בתרגום רעיה ג'קסון, בנימינה: נהר. דורקהיים, אמיל, 2006. הכללים של המתודה הסוציולוגית, בתרגום רואי בן בשט, תל אביב: רסלינג.
- ונדה, חנניה, 2008. "האדם כתבנית נוף מולדתו: יהודי תגראי בפרספקטיבה אתנו־ארכיאולוגית", הרצאה בכנס "יהודי אתיופיה: זהות, מורשת, היסטוריה וחברה" באוניברסיטת בר־אילן, 27 במאי.
- כנסת ישראל, 1994. "פרוטוקול ישיבה 172 של הכנסת השלוש־עשרה", 10.1.1994.

- מזרחי, ניסים, 2011. "מעבר לגן ולג'ונגל: על גבולותיו החברתיים של שיח זכויות-האדם בישראל", *מעשי משפט ד, עמ' 74-51*.
- סגל, עמית, 2020. "כשישראל העלתה ברכבת אווירית 14,000 יהודים מאתיופיה", *Twitter*, 20.5.2020.
- ענטביימיני, ליסה, 2003. "אתיופיה האורבנית ותרבות שחורה: מודלים של זהות חדשה בקרב נוער עולה מאתיופיה בישראל", רבקה איזיקוביץ' (עורכת), *על גבולות תרבותיים וביניהם: עולים צעירים בישראל, תל אביב: רמות, עמ' 11-13*.
- פנון, פרנץ, 2004. *עור שחור, מסכות לבנות, בתרגום תמר קפלנסקי, תל אביב: מעריב*.
- קימרלינג, ברוך, 2004. *מהגרים, מתיישבים, ילידים: המדינה והחברה בישראל – בין ריבוי תרבויות למלחמות תרבות, תל אביב: עם עובד*.
- קפלן, סטיבן, 1987. "מוצאם של ביתא ישראל: חמש אזהרות מתודולוגיות", *פעמים 33, עמ' 32-49*.
- שטרית, סמי שלום, 2004. *המאבק המזרחי בישראל: בין דיכוי לשחרור, בין הזדהות לאלטרנטיבה 1948-2003, תל אביב: עם עובד*.
- שנהב, יהודה, 2002. "פתח דבר", *תיאוריה וביקורת 20, עמ' 5-8*.
- , 2003. *היהודים הערבים: לאומיות, דת ואתניות, תל אביב: עם עובד*.
- שנהב, יהודה, ויוסי יונה (עורכים), 2008. *גזענות בישראל, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד*.
- שנהב-שהרבני, יהודה, 2020. *פועלים בתרגום: מהמפנה האינדיבידואלי לתרגום דו-לאומי, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד*.

- Antonini, Francesca, 2019. "Pessimism of the Intellect, Optimism of the Will: Gramsci's Political Thought in the Last Miscellaneous Notebooks," *Rethinking Marxism* 31(1), pp. 42–57.
- Baldwin, James, 1985. *The Evidence of Things Not Seen*, New York: Holt.
- Banton, Michael, 2012. "The Colour Line and the Colour Scale in the Twentieth Century," *Ethnic and Racial Studies* 35(7), pp. 1109–1131.
- Barth, Fredrik (ed.), 1982. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Berger, Peter L., and Thomas Luckmann, 1966. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York: Anchor Books.
- Bourdieu, Pierre, 1990. *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*, Stanford: Stanford University Press.
- , 1991. *Language and Symbolic Power*, trans. John B. Thompson, Cambridge: Polity Press.

- Bourdieu, Pierre, and Loïc Wacquant, 1999. "The Cunning of Imperialist Reason," *Theory, Culture & Society* 16(1), pp. 41–57.
- Brubaker, Rogers, 2004. *Ethnicity without Groups*, Cambridge and London: Harvard University Press.
- , 2009. "Ethnicity, Race, and Nationalism," *Annual Review of Sociology* 35(1), pp. 21–42.
- , 2016. *Trans: Gender and Race in an Age of Unsettled Identities*, Princeton: Princeton University Press.
- Burns, Gust Henry, 2023. "Antiblackness and Fundamental Accumulation: An Aesthetic Ontology of Prohibition and Persistence through Black Arts," Ph.D. dissertation, University of Washington.
- Chamberlin, Christopher, 2018. "Affective Ankylosis and the Body in Fanon and Capécia," *Studies in Gender and Sexuality* 19(2), pp. 120–132.
- , 2019. "Racism is Structured as a Language: Sexual Difference and the 1943 Detroit Race Riot," *Psychoanalysis, Culture and Society* 24, pp. 239–259.
- Davis, James F., 2001 [1991]. *Who Is Black? One Nation's Definition*, University Park: Pennsylvania State University Press.
- Douglass, Patrice [in press]. *Engendering Blackness: The Ontology of Sexual Violence*.
- Douglass, Patrice, Selamawit D. Terrefe, and Frank B. Wilderson, 2018. "Afro-Pessimism," in Gene Andrew Jarrett (ed.), *Oxford Bibliographies in African American Studies* (online).
- Du Bois, William Edward Burghardt, 2007. *Dusk of Dawn: An Essay toward an Autobiography of a Race Concept*, New York: Oxford University Press.
- Garfinkel, Harold, 1967. *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Goffman, Erving, 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh: University of Edinburgh.
- Gordon, Lewis, 1995. *Bad Faith and Antiblack Racism*, Amherst: Humanity Books.
- , 1997. *Existence in Black: An Anthology of Black Existential Philosophy*, New York: Routledge.
- , 2015. *What Fanon Said: A Philosophical Introduction to His Life and Thought*, New York: Fordham University Press.
- , 2023. *Black Existentialism and Decolonizing Knowledge: Writings of Lewis R. Gordon*, eds. Sayan Dey, Rozena Maart, and Lewis R. Gordon, New York: Bloomsbury Academic.

- Greenland, Fiona, and George Steinmetz, 2019. "Orlando Patterson, His Work, and His Legacy: A Special Issue in Celebration of the Republication of 'Slavery and Social Death'," *Theory and Society* 48(6), pp. 785–797.
- Hacking, Ian, 1999. *The Social Construction of What?* Cambridge: Harvard University Press.
- Hall, Stewart, 2018. "The West and the Rest: Discourse and Power," *Essential Essays: Identity and Diaspora* (vol. 2), ed. David Morley, Durham and London: Duke University Press, pp. 141–184.
- Hartman, Saidiya, 1997. *Scenes of Subjection: Terror, Slavery, and Self-Making in Nineteenth-Century America*, Oxford: Oxford University Press.
- , 2019. *Wayward Lives, Beautiful Experiments: Intimate Histories of Social Upheaval*, New York: W. W. Norton.
- Hartman, Saidiya, and Frank Wilderson, 2003. "The Position of the Unthought," *Qui Parle* 13(2), pp. 183–201.
- Hughes, Everret C., 1994. *On Work, Race, and the Sociological Imagination*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Jackson, Zakiyyah Iman, 2011. "Waking Nightmares," *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* 17(2–3), pp. 357–363.
- , 2012. "Beyond the Limit: Gender, Sexuality, and The Animal Question in (Afro) Modernity," Ph.D. dissertation, University of California, Berkeley.
- , 2020. *Becoming Human: Matter and Meaning in an Antiracist World*, New York: New York University Press.
- Jacobs, Jerry, and Nissim Mizrahi, 2020. "International Representation in US Social-Science Journals," *American Sociologist* 51(2), pp. 215–239.
- Kaplan, Steven, 1999. "Can the Ethiopian Change His Skin? The Beta Israel (Ethiopian Jews) and Racial Discourse," *African Affairs* 98(393), pp. 535–550.
- , 2002. "Black and White, Blue and White and Beyond the Pale: Ethiopian Jews and the Discourse of Colour in Israel," *Jewish Culture and History* 5(1), pp. 51–68.
- Lamont, Michèle, and Virag Molnar, 2002. "The Study of Boundaries in the Social Sciences," *Annual Review of Sociology* 28, pp.167–195.
- Loveman, Mara, 1999. "Making 'Race' and Nation in the United States, South Africa, and Brazil: Taking 'Making' Seriously," *Theory and Society*, 28(6), pp. 903–927.
- , 2014. *National Colors: Racial Classification and the State in Latin America*, New York: Oxford University Press.

- Marriott, David, 2000. *On Black Men*, Edinburgh and New York: Edinburgh University Press and Columbia University Press.
- Mineo, Liz, 2018. "The Kerner Report on Race, 50 Years On," *The Harvard Gazette*, March 21.
- Mizrachi, Nissim, and Adane Zawdu, 2012. "Between Global Racial and Bounded Identity: Choice of Destigmatization Strategies among Ethiopian Jews in Israel," *Ethnic and Racial Studies* 35(3), pp. 436–452.
- Morning, Ann, 2008. "Ethnic Classification in Global Perspective: A Cross-National Survey of the 2000 Census Round," *Population Research and Policy Review* 27(2), pp. 239–272.
- Moten, Fred, 2008a. "Black Op," *PMLA: Publications of the Modern Language Association of America* 123(5), pp. 1743–1747.
- , 2008b. "The Case of Blackness," *Criticism* 50(2), pp. 177–218.
- , 2013. "Blackness and Nothingness (Mysticism in the Flesh)," *South Atlantic Quarterly* 112(4), pp. 737–780.
- , 2018. *Stolen Life*, Durham: Duke University Press.
- Murphy, Raymond, 1988. *Social Closure: The Theory of Monopolization and Exclusion*, Oxford and New York: Clarendon Press and Oxford University Press.
- Omi, Michael, and Howard Winant, 2014. *Racial Formation in the United States*, New York: Routledge.
- Paget, Henry, 2002. *Caliban's Reason: Introducing Afro-Caribbean Philosophy*, New York: Routledge.
- Patterson, Orlando, 2004. "Four Modes of Ethno-Somatic Stratification: The Experience of Blacks in Europe and the Americas," in Glenn Loury, Tariq Modood, and Steven Teles (eds.), *Ethnicity, Social Mobility, and Public Policy Comparing the US and UK*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 67–121.
- , 2018 [1982]. *Slavery and Social Death: A Comparative Study*, Cambridge: Harvard University Press.
- Sexton, Jared, 2008. *Amalgamation Schemes: Antiblackness and the Critique of Multiracialism*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- , 2011. "The Social Life of Social Death: On Afro-Pessimism and Black Optimism," *InTensions* 5.
- , 2012. "Ante-Anti-Blackness: Afterthoughts," *Lateral* 1.
- Sharpe, Christina, 2016. *In the Wake: On Blackness and Being*, Durham: Duke University Press.

- Soka University of America, 2021. "Afropessimism and Its Others: A Discussion between Hortense J. Spillers and Lewis R. Gordon" [video], YouTube, May 24.
- Spillers, Hortense, 1987. "Mama's Baby, Papa's Maybe: An American Grammar Book," *Diacritics* 17(2), pp. 65–81.
- Stephanson, Anders, 1989. "Interview with Cornel West," *Social Text* 21, pp. 269–286.
- Tavory, Iddo, and Nina Eliasoph, 2013. "Coordinating Futures: Towards a Theory of Anticipation," *American Journal of Sociology* 118(4), pp. 908–942.
- Terrefe, Selamawit [in press]. *Impossible Blackness: Violence and the Psychic Life of Slavery*.
- Tilly, Charles, 1998. *Durable Inequality*, Berkeley: University of California Press.
- Wacquant, Loïc, 1997. "For an Analytic of Racial Domination," *Political Power and Social Theory* 11, pp. 221–234.
- , 2013. "Symbolic Power and Group-Making: On Pierre Bourdieu's Reframing of Class," *Journal of Classical Sociology* 13(2), pp. 274–291.
- , 2022. *The Invention of the "Underclass": A Study in the Politics of Knowledge*, Cambridge: Polity Press.
- Wade, Peter, 1997. *Race and Ethnicity in Latin America*, London: Pluto Press.
- Warren, Calvin, 2018. *Ontological Terror: Blackness, Nihilism, and Emancipation*, Durham: Duke University Press.
- Weber, Max, 1978 [1922]. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Berkeley: University of California Press.
- Wilderson, Frank, 2010. *Red, White & Black: Cinema and the Structure of US Antagonisms*, Durham: Duke University Press.
- , 2020. *Afropessimism*, New York: Liveright.
- Williams, Raymond, 1977. *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press.
- Wimmer, Andreas, 2013. *Ethnic Boundary Making: Institutions, Power, Networks*, New York: Oxford University Press.
- Wynter, Sylvia, 2003. "Unsettling the Coloniality of Being/Power/Truth/Freedom: Towards the Human, After Man, Its Overrepresentation — An Argument," *CR: The New Centennial Review* 3(3), pp. 257–337.
- Zawdu Gebyanesh, Adane, 2019. "When Rituals Migrate: A Study of The Relationships Between Collaborative Cultural Practices and Social Ties among Ethiopian Immigrants in Israel," Ph.D. dissertation, University of Connecticut.